

Προπτυχιακή Εργασία

Δημητρακοπούλου Χριστίνα

Το Ζήτημα της Εφαρμογής των Γενικών Οριοθετικών Ρητρών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ 1

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ 3

2.1. Έννοια και ορισμός συνταγματικών δικαιωμάτων 3

2.2. Έννομη τάξη του Κοινωνικού Ανθρωπισμού 5

3. ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ 6

3.1. Σύγκριση των όρων (περιορισμοί – οριοθετήσεις) 6

3.2. Οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων 8

3.2.α. Εννοιολογικές – Γενικές οριοθετήσεις 9

3.3. Περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων 11

3.4. Κατάδειξη προβληματικής διάκρισης 12

4. ΕΙΔΙΚΑ ΟΙ ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ 14

4.1. Εισαγωγικά 15

4.2. Κοινωνική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων

4.3. Οριοθετικές ρήτρες του 5 § 1 Σ 17

4.3.α. το Σύνταγμα 17

4.3.β. δικαιώματα των άλλων 18

4.3.γ. τα χρηστά ήθη 19

4.4. Άρνηση του γενικού χαρακτήρα της τριοδικής οριοθέτησης του άρθρου 5 § 1 Σ από θεωρητικούς του δικαίου (εντοπισμός του προβλήματος ως προς τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα) 20

4.4.α. Τσάτσος 20

4.4.β. Ράικος 25

4.4.γ. Mangoldt – Klein – Dürig 26

4.5. Απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος 27

4.6. Το γενικό / κοινωνικό / δημόσιο συμφέρον 32

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 34

Παράρτημα 37

Βιβλιογραφία 40

Λέξεις κλειδιά 41

ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία μελετάται το πρόβλημα της ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου. Η σπουδαιότητα των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι αναμφισβήτητη, καθώς αποτελούν ειδικά μέσα από τη διαμόρφωση και ισχυροποίησή τους στην έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού, σημαντικότερο όπλο για την αδιατάραχτη και λειτουργική

διεξαγωγή του ανθρώπινου βίου, προς την πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου. Επίσης αναμφισβήτητο, όμως, είναι το γεγονός ότι εξαιτίας ακριβώς της σημασίας τους, ίσως και της αγωνίας για την αποτελεσματικότερη διασφάλισή τους, έχουν αποτελέσει πεδίο σύγκρουσης αντιμαχόμενων θεωριών, όσον αφορά την έκταση της προστασίας τους. Τα συνταγματικά δικαιώματα δεν προστατεύονται ούτε απεριόριστα ούτε χωρίς όρους. Πρώτον, ορίζεται το πεδίο προστασίας και έπειτα επιτρέπονται υπό προϋποθέσεις περιορισμοί των δικαιωμάτων. Η θεωρητική διαμάχη που παρατηρείται γύρω από το ζήτημα της ισχύος των θεμελιωδών δικαιωμάτων κυμαίνεται σε δύο επίπεδα. Κατά πρώτον, διακρίνουμε διαφωνία γύρω από το αν υπάρχει διάκριση οριοθετήσεων και περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων ή όχι, και κατά δεύτερον, τι πρόβλημα επεκτείνεται συγκεκριμένα στην καθολική εφαρμογή των ρητρών του άρθρου 5 § 1 του Συντάγματος, δηλαδή στο ζήτημα αν οι «περιοριστικές» ρήτρες της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας βρίσκουν εφαρμογή και στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα. Μετά από παράθεση των αντιμαχόμενων απόψεων και των διαφόρων θεωριών που έχουν αναπτυχθεί επί των δύο ζητημάτων, θα γίνει προσπάθεια να καταδειχθεί η ορθότητα της διάκρισης οριοθετήσεως και περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων – και η πρακτική της χρησιμότητα – καθώς και η γενικότητα της εφαρμογής των οριοθετικών ρητρών του άρ. 5 § 1 του Συντάγματος στο σύνολο των συνταγματικών δικαιωμάτων.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2.1. ΈΝΝΟΙΑ, ΟΡΙΣΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Όλα τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα από το σχέδιο Ρήγα Φεραίου, το προσωρινό σύνταγμα της Επιδαύρου (1822) ως σήμερα, κατοχυρώνουν τα συνταγματικά δικαιώματα. Η ενίσχυση των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του ισχύοντος συντάγματος. Η ενίσχυσή τους αφορά τόσο το περιεχόμενο, όσο και την προστασία τους. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κατοχυρώθηκαν στο διεθνές δίκαιο, σε σειρά συμβάσεων στο πλαίσιο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τα συνταγματικά δικαιώματα κατοχυρώνονται και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Συνταγματικά δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας, και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, το προστατευτικό περιεχόμενο στρέφεται προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής (επιθετικών ενεργειών των συνανθρώπων), το δε εξασφαλιστικό, εφόσον αναγνωρίζεται, στρέφεται επίσης προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος.

Το συνταγματικό δικαίωμα αποτελεί εξουσία παρεχόμενη στο άτομο από το δίκαιο που αποσκοπεί στην ικανοποίηση συμφέροντος. Η συνταγματική αναγνώριση αποτελεί το βασικό στοιχείο του συνταγματικού δικαιώματος. Συνταγματικό δικαίωμα είναι το δικαίωμα που παρέχεται στους πολίτες απευθείας από το Σύνταγμα. Αποστολή των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο καθορισμός του συνταγματικού προτύπου του

πολίτη και γενικότερα του ανθρώπου. Περιεχόμενο των συνταγματικών κανόνων δεν είναι μόνο η οργάνωση της κρατικής εξουσίας, αλλά και η απονομή στα άτομα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Αντικείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι η γενικότερη προστασία διαφόρων βασικών εκφάνσεων της ανθρώπινης ζωής. Γι' αυτό και ονομάζονται βασικά ή θεμελιώδη. Από την άποψη του περιεχομένου τους, της «ύλης» που ρυθμίζουν, διακρίνονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: στα δικαιώματα του κοινωνικού χώρου, στα πολιτικά και στα οικονομικά δικαιώματα. Η ονομασία τους ως «ατομικά» δικαιολογείται από το γεγονός ότι παρέχονται με το Σύνταγμα στα άτομα. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι αναγνωρίζεται ατομικιστικός χαρακτήρας στα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία διασφαλίζονται για την πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου με ελευθερία και δικαιοσύνη – έχουν κοινωνικό χαρακτήρα, κατάκτηση της έννομης τάξης του κοινωνικού ανθρωπισμού.

2.2. ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ

Η συνταγματικοπολιτική εξέλιξη οδήγησε στη δημιουργία και οδηγεί προς την πλήρη διαμόρφωση μιας ποιοτικά νέας έννομης τάξης, αυτής του κοινωνικού ανθρωπισμού. Το βασικότερο χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η απόλυτη αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού είναι ενιαία, δεν διακρίνεται ποιοτικά σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο, και αντικειμενική, δηλαδή δεν βασίζεται στην υποκειμενική ατομικιστική αρχή, αλλά στην αντικειμενική αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας, η οποία αποτελεί και καταστατική αρχή. Βασίζεται στο συνδυασμό των συνταγματικών προτύπων του κοινωνικού κράτους και του κοινωνικού ανθρώπου, των οποίων το περιεχόμενο προσδιορίζει το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας. Το σύγχρονο κράτος υποχρεούται όχι μόνο να σέβεται, αλλά και να προστατεύει την ανθρώπινη αξία και να εξασφαλίζει την «ακώλυτη» άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αντίθετα, τα θεμελιώδη δικαιώματα στρέφονται προς τους άλλους ιδιώτες μόνον ως προς το αμυντικό και όχι προς το διεκδικητικό τους περιεχόμενο.

Σεβασμός, προστασία και εξασφάλιση του ανθρώπου αποτελούν τις τρεις βαθμίδες της ιστορικής πορείας για την πλήρη διαμόρφωση και την ολοκλήρωση του κοινωνικού ανθρωπισμού. Ωστόσο, η πορεία αυτή δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί αφού η εξασφαλιστική διάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι νέα διάσταση και διαμορφώνεται παράλληλα προς την εξέλιξη του κοινωνικού προστατευτικού κράτους σε κοινωνικό εξασφαλιστικό κράτος .

3. ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ;

3.1. ΣΥΓΧΥΣΗ ΤΩΝ ΌΡΩΝ (ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ–ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ)

Η ελευθερία δεν προστατεύεται ούτε απερίοριστα ούτε χωρίς όρους από το Σύνταγμά μας. Όπως επιγραμματικά δέχεται ο Μάνεσης, «μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό που κυρίαρχο στοιχείο του είναι ο κρατικός καταναγκασμός, δεν μπορεί να

νοηθεί και να υπάρξει παρά μόνο σχετική ελευθερία». Διαφορετικά, κάθε χρήση της ελευθερίας θα περιόριζε την αντίστοιχη ελευθερία άλλων μελών της κοινωνίας ή θα ερχόταν σε σύγκρουση με το κοινωνικό σύνολο. Γι' αυτό, όπως γίνεται δεκτό κι από τον Τσάτσο, το Σύνταγμά μας, όπως άλλωστε και όλα τα δημοκρατικά Σύντάγματα, οργανώνει το σύστημα της προστασίας που θεσπίζει σε δύο λογικά επίπεδα. Πρώτον, ορίζει το πεδίο της προστασίας και δεύτερον, επιτρέπει περιορισμούς του κανόνα που εισάγει.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να γίνει λόγος για τη θεωρητική διαμάχη που επικρατεί και τα δύο επίπεδα διαφωνίας που υπάρχουν σχετικά με το πεδίο εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων, και κατ' επέκταση σχετικά με τη διάκριση μεταξύ περιορισμών και οριοθετήσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η όλη παραδοσιακή θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων είναι αποκλειστικά και μόνο προσανατολισμένη στη γενική εφαρμογή τους. Ακόμα πιο περιορισμένα, η εφαρμογή αυτή γίνεται αντιληπτή ως γενική εφαρμογή στο πλαίσιο της γενικής κυριαρχικής σχέσης κράτους – πολίτη. Τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμοζόμενα μόνο στο πλαίσιο της γενικής κυριαρχικής σχέσης, απέκτησαν περιεχόμενο που αντιστοιχεί στην ευρύτητα του περιεχομένου της σχέσης αυτής. Η καλλιέργεια του ατομιστικού χαρακτήρα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η παραγνώριση του θεσμικού περιβάλλοντος, ευνοήθηκαν στο πλαίσιο της γενικής κυριαρχικής σχέσης, μέσα στο οποίο τα θεσμικά στοιχεία, στις περιπτώσεις που εμφανίζονται, καθίστανται σχεδόν αόρατα. Ο βασικός αυτός περιορισμός της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της στερεότυπης γενικής κυριαρχικής σχέσης είχε ανάλογες επιπτώσεις στη διαμόρφωση της «εικόνας» του δικαιώματος. Η παραδοσιακή νομική μεθοδολογία τοποθετεί σχεδόν πάντα ως βάση την έννοια του δικαιώματος, το οποίο και αντιλαμβάνεται περισσότερο ως ένα στατικό νομικό μέγεθος που δεν παραλλάσσει παρά την κίνησή του μέσα στην ανεξάντλητη ποικιλία και των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και των σχέσεων κράτους – πολίτη. Επομένως, το δικαίωμα αυτό επιδέχεται περιορισμούς στις προβλεπόμενες μόνο περιπτώσεις. Μέσα σε μια τέτοια αντίληψη, η διάκριση οριοθετήσεων – περιορισμών (με τον τρόπο που θα αναλυθεί παρακάτω) φαίνεται ανούσια ή και ανύπαρκτη.

Στη σύγχρονη έννομη τάξη, όμως, του κοινωνικού ανθρωπισμού, και μετά την εγκατάλειψη της παραδοσιακής θεωρίας κατά την οποία τα συνταγματικά δικαιώματα, ως δημόσιο δίκαιο, εφαρμόζονται μόνο στο δημόσιο χώρο, κρίνεται πραγματικά σκόπιμη η αποσαφήνιση και φυσικά πρώτα απ' όλα η διάκριση των εννοιών (οριοθετήσεων – περιορισμών), καθώς οι διαφορές τους διαφαίνονται σημαντικότερες, όπως επίσης και η πρακτική τους σπουδαιότητα. Εφόσον, τα συνταγματικά δικαιώματα, αναμφισβήτητα έχουν αναγνωριστεί ότι διαθέτουν υπερδημόσιο χαρακτήρα (όπως συνταγματικά κατοχυρώνεται πλέον και στο άρ. 25 § 1 εδ. γ'), εφαρμόζονται και στις γενικές σχέσεις – και μάλιστα τόσο στις γενικές κυριαρχικές όσο και στις γενικές κοινωνικές – αλλά και στα πλαίσια θεσμών ή μερικότερων εννόμων σχέσεων. Εδώ, η διάκριση οριοθετήσεων – περιορισμών μπορεί αποτελεσματικά να παίξει το ρόλο της, αφού όπως θα δούμε, οι οριοθετήσεις αναφέρονται κατά κανόνα στο γενικό περιεχόμενο, ενώ οι περιορισμοί στο θεσμικό περιεχόμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων.

3.2. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Οριοθέτηση (ή προσδιορισμός) των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο με διατάξεις

δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού τους περιεχομένου, του ευρύτερου δηλαδή δυνατού περιεχομένου τους. Η οριοθέτηση διακρίνεται σε γενική και ειδική. Ειδική οριοθέτηση είναι ενιαίο με ειδικές διατάξεις πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου κάθε θεμελιώδους δικαιώματος. Ενώ, γενική οριοθέτηση είναι ο με γενικές διατάξεις καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος. Κάθε δικαίωμα δεν είναι γενικό και αόριστο. Αν μπορούσε σχηματικά κάθε θεμελιώδες δικαίωμα να παρασταθεί μ' έναν κύκλο, αυτή η χάραξη της περιφέρειας αποτελεί τη συγκεκριμενοποίηση, τον προσδιορισμό του δικαιώματος (σχ. 1). Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι δεν πρόκειται για περιορισμό του δικαιώματος.

(σχήμα 1) Η ΧΑΡΑΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΤΗ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Ο καθορισμός του νομικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο προστατεύεται το δικαίωμα δε συνιστά «περιορισμό» αλλά «προσδιορισμό». Π.χ. το ότι το Σύνταγμα προστατεύει τις «γνωστές» μόνο θρησκείες, δε συνιστά περιορισμό αλλά προσδιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας. Η οριοθέτηση αναφέρεται στο γενικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων – και έχει χαρακτήρα τακτικό, συνδέεται με αυτή την ίδια τη φύση του δικαιώματος. Επιπλέον, ο κοινός νομοθέτης μπορεί ή είναι υποχρεωμένος να οριοθετήσει τα θεμελιώδη δικαιώματα, χωρίς να χρειάζεται ειδική εξουσιοδότηση. Η οριοθέτηση με τη μορφή του καθορισμού των εννοιών των χρησιμοποιούμενων στο συνταγματικό κείμενο, προκύπτει απ' τη γενική νομοθετική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη. Σε περίπτωση, βέβαια, που υπάρχει εξουσιοδότηση, η οριοθέτηση είναι αυθεντική.

3.2.α. ΔΙΑΚΡΙΣΗ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

α) Εννοιολογικές οριοθετήσεις είναι οι προερχόμενες από τις έννοιες που αποδίδονται με τις χρησιμοποιούμενες στο συνταγματικό κείμενο λέξεις. Ο συντακτικός νομοθέτης χρησιμοποιεί λέξεις οι οποίες έχουν συγκεκριμένο σημασιολογικό εύρος και περιεχόμενο. Αναγκαία, το περιεχόμενο αυτό προσδιορίζει το εύρος του δικαιώματος. Πολλές εννοιολογικές οριοθετήσεις προκύπτουν απ' το ίδιο το περιεχόμενο (αυτονόητο περιεχόμενο) των λέξεων. Λ.χ., είναι σαφές ότι η πίστη σε συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα ή αθλητικό σωματείο δεν αποτελεί «θρησκευτική πίστη», και κατά συνέπεια δεν προστατεύεται με το άρθρο 13 του Συντάγματος. Επίσης, είναι δυνατόν άλλοτε οι συνταγματικοί όροι να χρησιμοποιούνται με την ίδια έννοια που έχουν σε άλλους κλάδους του δικαίου, και άλλοτε να έχουν στενότερο περιεχόμενο. Π.χ. προστατεύοντας το Σύνταγμα την ιδιοκτησία στο άρθρο 17, ως σύνολο εμπράγματων και όχι ενοχικών δικαιωμάτων, αναγκαία το δικαίωμα αυτό προσλαμβάνει συγκεκριμένο εύρος. Δεν πρόκειται για κατά κυριολεξία περιορισμό της ιδιοκτησίας, αλλά για εννοιολογικό προσδιορισμό της συνταγματικής της έννοιας. Η εννοιολογική διασάφηση είτε προκύπτει αμέσως από το Σύνταγμα (για παράδειγμα, στην περίπτωση των «γνωστών» θρησκειών του άρ. 13 Σ.), είτε από την ερμηνεία (όπως στην περίπτωση της ιδιοκτησίας).

β) Γενικές οριοθετήσεις, όπως προαναφέρθηκε, είναι ο με γενικές διατάξεις δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η γενική οριοθέτηση εμφανίζεται προβληματική, καθώς αμφισβητείται αυτή η ίδια η υπόστασή της. Αμφισβητείται δηλαδή το αν το Σύνταγμα εκτός απ' τις ειδικές οριοθετήσεις που προβλέπει για κάθε συγκεκριμένο δικαίωμα, περιέχει επίσης και γενικές οριοθετήσεις, εφαρμοζόμενες σε όλα τα δικαιώματα. Η κρατούσα στη νομολογία και τη θεωρία άποψη δέχεται τη γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Οι γενικές οριοθετήσεις πρέπει με σαφήνεια να προκύπτουν από το Σύνταγμα. Εφαρμόζονται αφενός στα «ανεπιφύλακτα» δικαιώματα, αφετέρου στα «περιορισμένα». Και στις δύο περιπτώσεις, εφαρμόζονται παρά το ότι δεν επαναλαμβάνονται λεκτικά στις ειδικές διατάξεις. Στη δεύτερη περίπτωση, εφαρμόζονται επιπλέον των προβλεπόμενων ειδικών οριοθετήσεων.

Στο σημείο αυτό, γίνεται απλή αναφορά και εννοιολογική ανάλυση του όρου των «γενικών οριοθετήσεων». Τα είδη τους και η παράθεση της αμφισβήτησης γύρω από το ζήτημα της εφαρμογής τους σε όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα, θα αναπτυχθεί στο οικείο κεφάλαιο (4), όπου και θα παρουσιαστούν τα επιχειρήματα της κάθε πλευράς για το πρόβλημα της εφαρμογής των γενικών οριοθετικών ρητρών.

3.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος είναι κάθε συρρίκνωση του γενικού του περιεχομένου (σχ. 1). Κατ' αντιδιαστολή προς την οριοθέτηση, σε ορισμένες περιπτώσεις, επιτάσσεται η εφαρμογή του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος όχι σε όλο το μήκος και πλάτος του, αλλά ελαττωμένου. Οι περιπτώσεις αυτές συνιστούν περιορισμούς του θεμελιώδους δικαιώματος. Έχουμε απόκλιση σε βάρος της ελευθερίας του ανθρώπου. Γι' αυτό και πρέπει να υπάρχει ειδική συνταγματική θεμελίωση του περιορισμού. Ο περιορισμός, σε αντίθεση με την οριοθέτηση, έχει έκτακτο χαρακτήρα. Εφαρμόζεται σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις. Από την άποψη της πηγής της προέλευσής τους, διακρίνονται σε άμεσους ή συνταγματικούς και έμμεσους ή νομοθετικούς. Θεμελιώνονται πάντοτε στο Σύνταγμα και η διάκριση συνίσταται στο ότι οι άμεσοι προβλέπονται κατευθείαν (άμεσα) από το Σύνταγμα, ενώ οι έμμεσοι είναι εκείνοι τους οποίους το Σύνταγμα επιτρέπει, εισάγονται όμως με την κοινή νομοθεσία' επιβάλλονται με τη λεγόμενη επιφύλαξη νόμου. Αυτό προβλέπεται και στο άρθρο 25 § 1 εδ. δ' του Συντάγματος. Παράδειγμα περιορισμού συνταγματικού δικαιώματος αποτελεί για παράδειγμα ο θεσμός της «επίταξης» προσωπικών υπηρεσιών», η κρατική δηλαδή πράξη με την οποία επιβάλλεται η παροχή προσωπικών υπηρεσιών για να αντιμετωπιστούν προσωρινά στρατιωτικές ή κοινωνικές ανάγκες (πρόκειται για περιορισμό – και όχι προσβολή – της αρνητικής ελευθερίας εργασίας).

(σχήμα 1) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

3.4. ΚΑΤΑΔΕΙΞΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ

Συμπερασματικά, μπορεί να λεχθεί ότι είναι γενικά παραδεκτό ότι η προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων μπορεί να είναι μόνο σχετική, με την έννοια ότι έχει και

όρια και περιορισμούς. Από όλους τους θεωρητικούς της νομικής επιστήμης αναγνωρίζουν ότι κάθε θεμελιώδες δικαίωμα έχει συγκεκριμένο πεδίο προστασίας που διαφέρει απ' το πεδίο αναφοράς του. Το πρόβλημα που παρατηρείται, είναι ότι στα κείμενα, εκτός από εξαιρέσεις, δεν γίνεται διάκριση των όρων (οριοθετήσεων – περιορισμών), αλλά χρησιμοποιείται αδιάκριτα ο όρος «περιορισμοί», ακόμα και όταν πρόκειται για ξεκάθαρο «καθορισμό», «συγκεκριμενοποίηση» θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αν και η διάκριση απαντάται στην επιστήμη, εντούτοις συχνά δεν ακολουθείται πιστά, ούτε της δίδεται η πρέπουσα σημασία. Τη σαφή διευκρίνιση της διάκρισης εμποδίζει η υποκειμενική θεώρηση του όλου θέματος, η οποία αντιμετωπίζει με το ίδιο πρίσμα κάθε συγκεκριμενοποίηση της ελευθερίας, είτε πρόκειται για οριοθέτηση, είτε πρόκειται για κατά κυριολεξία περιορισμό.

Αλλά και όταν φαίνεται διάθεση διαχωρισμού των δύο όρων (σημασιολογικά πάντα και ποτέ λεκτικά) παρατηρούμε να φαίνεται τάση διαχωρισμού μόνο μεταξύ των ειδικών / εννοιολογικών οριοθετήσεων και των κατά κυριολεξία περιορισμών και να αγνοούνται παντελώς βασικές γενικές οριοθετήσεις ή να απορρίπτεται η εφαρμογή τους μετά από επιχειρηματολογία (όπως θα φανεί παρακάτω, στην ανάπτυξη των γενικών οριοθετήσεων). Για παράδειγμα, παρατηρούμε τον Τσάτσο να διακρίνει ανάμεσα σε «προσδιορισμούς» και «άμεσους συνταγματικούς περιορισμούς» του δικαίωματος, διάκριση που ανταποκρίνεται περισσότερο κατά την ορθή άποψη (Δημητρόπουλος) στη διάκριση ειδικών οριοθετήσεων και περιορισμών. (Ο Τσάτσος χρησιμοποιεί για να δείξει τη διαφορά προσδιορισμών και άμεσων συνταγματικών περιορισμών το άρθρο 11 του Συντάγματος, λέγοντας ότι το άρ. 11 § 1 ως προς την με ρήτρα «ήσυχα και άοπλα» χαρακτηρίζεται προσδιορισμός του πεδίου προστασίας ενώ το άρθρο 11 § 2 εδ. β' θεωρείται άμεσος συνταγματικός περιορισμός). Επίσης, παρατηρούμε τον Ράικο να αναλύει γενικές και ειδικές οριοθετήσεις, αποκαλώντας τις αδιάκριτα περιορισμούς. (Π.χ. αναφέρεται στους «περιορισμούς» της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, του άρθρου 5 § 12, στους «περιορισμούς» της θρησκευτικής ελευθερίας, άρ. 13 § 1, 14 κ.λπ.).

4. ΕΙΔΙΚΑ ΟΙ ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ

4.1. Εισαγωγικά

Όπως προαναφέρθηκε, γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο με γενικές διατάξεις δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού τους περιεχομένου. Η ίδια η υπόσταση των γενικών οριοθετικών ρητρών, αμφισβητείται. Αμφισβητείται δηλαδή το αν περιέχονται στο Σύνταγμα εκτός από τις ειδικές για κάθε δικαίωμα, και γενικά χαρακτήρα διατάξεις εφαρμοζόμενες σε όλα τα δικαιώματα, οριοθετώντας τα. Η κρατούσα στη θεωρία και νομολογία άποψη (και ορθή άποψη), δέχεται τη γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων .

Γενικές οριοθετήσεις προβλέπονται στα άρθρα 5 § 1 και 25 του Συντάγματος και είναι: α) το δικαίωμα των άλλων, β) το Σύνταγμα, γ) τα χρηστά ήθη, δ) η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης και ε) η κοινωνική οριοθέτηση. Στην προβληματική που θα αναπτύξουμε παρακάτω, παραθέτοντας αντιμαχόμενες απόψεις γύρω από το «αν» της εφαρμογής των ρητρών του αρ. 5 § 1 Σ, κατά βάση, και στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα, δε θα εμμείνουμε στην τάση των θεωρητικών να αποκαλούν τις οριοθετικές

ρήτρες «περιορισμούς», αλλά ζήτημα που αναπτύχθηκε παραπάνω, αλλά η ενασχόλησή μας θα είναι κυρίως με αυτό το ίδιο ουσιαστικό ζήτημα του αν κρίνεται σκόπιμη η γενική εφαρμογή των ρητρών του άρ. 5 § 1 Σ σε όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Όσον αφορά την «κοινωνική οριοθετική ρήτρα» και την «απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος» δεν τίθεται το πρόβλημα των ρητρών του άρ. 5 § 1 Σ, καθώς πρόκειται για οριοθετήσεις που περιέχονται σε γενική διάταξη, ούτως ή άλλως, λοιπόν, γενικού χαρακτήρα που μόνο λόγω της θέσης και της φύσης της νομιμοποιεί την επέκταση της ισχύος των οριοθετήσεων αυτών σε όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα. Ιδιαίτερα θα τονιστεί το πρόβλημα του άρθρου 5 § 1 του Συντάγματος, καθώς πρόκειται για ειδική διάταξη που κατοχυρώνει συνταγματικά συγκεκριμένο δικαίωμα, αυτό της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της Χώρας. Ειδικότερα, όσον αφορά τις οριοθετικές ρήτρες του άρθρου 5 § 1 Σ, θα αναπτυχθούν οι διάφορες θεωρίες, ώστε να διευκρινιστεί ότι το ζήτημα της εφαρμογής τους αντιμετωπίζεται από τις θεωρίες αυτές κυρίως ως ζήτημα εφαρμογής τους ως προς τα «ανεπιφύλακτα» δικαιώματα, αυτά που δεν περιορίζονται δηλαδή με ειδικές διατάξεις (συνταγματικές ή νομοθετικές, με επιφύλαξη νόμου). Τέλος, θα αποσαφηνιστεί η έννοια του γενικού (ή δημοσίου) συμφέροντος.

4.2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η κοινωνική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί κατ' αρχήν πραγματική αναγκαιότητα που απορρέει απ' αυτή την ίδια την κοινωνική συνύπαρξη. Γι' αυτό και το πεδίο της ερμηνείας της κοινωνικής οριοθέτησης των συνταγματικών δικαιωμάτων δεν είναι οπωσδήποτε το καταλληλότερο πεδίο σύγκρουσης αντίθετων κοινωνικοπολιτικών απόψεων. Η ελευθερία, δεν είναι ελευθερία του Ροβινσώνα, όπως χαρακτηριστικά λέγεται. Ο άνθρωπος ζει σε κοινωνία, τα δικαιώματά του υπάρχουν μόνο μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας αυτής η οποία του το αναγνωρίζει, επομένως, και η άσκησή τους μέσα στα πλαίσιά της, αναγκαία οριοθετείται από το κοινωνικό περιβάλλον. Η κοινωνική οριοθέτηση είναι παράγοντας διαμόρφωσης του γενικού περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων και του τρόπου άσκησής τους και όχι αιτία ελάττωσης του γενικού αμυντικού τους περιεχομένου. Δεν περιορίζει κάποια προϋπάρχουσα απεριόριστη ελευθερία, αντίθετα μορφοποιεί την ελευθερία που πρόκειται να ασκηθεί σε δεδομένο κοινωνικό σύνολο. Η κοινωνική οριοθέτηση, όπως γίνεται αντιληπτό, παραλλάσσει από εποχή σε εποχή, από κοινωνία σε κοινωνία. Αυτόν τον κοινωνικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων τονίζει ο συντακτικός νομοθέτης, ορίζοντας ότι «τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου τελούν υπό την εγγύηση του κράτους» (άρ. 25 § 1 Σ). Ο συντακτικός νομοθέτης ρητά ορίζει ότι «η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου από την πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη» (άρ. 25 § 2 Σ). Η κοινωνική οριοθέτηση δεν μπορεί να αμφισβητηθεί σοβαρά, καθώς αποτελεί ρητή συνταγματική επιταγή και πραγματική αναγκαιότητα. Αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα: α) Κατά πρώτον, προβλέπεται η γενική αφηρημένη κοινωνική οριοθέτηση του άρθρου 25 § 2. Κατά τον Δαγτόγλου, από το άρθρο 25 συνάγεται «ένας γενικός κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, κατά τον οποίο, δεν επιτρέπεται η άσκησή τους κατά τρόπο που να προκαλεί άμεση και σπουδαία βλάβη στο κοινωνικό σύνολο». Το Σύνταγμα, όταν προβλέπει ειδικές

κοινωνικές δεσμεύσεις, δεν αποκλείει τη γενική. Απλά, προβάλλει την πιο ενδιαφέρουσα ή πιο συχνή, εκείνη που περισσότερο θέλησε να τονίσει ο συνταγματικός νομοθέτης, β)υπάρχουν οι γενικές ρήτρες των άρθρων 5 § 1 και 25 § 3 του Συντάγματος, δηλαδή οι γενικοί συνταγματικοί προσδιορισμοί της γενικής και αφηρημένης κοινωνικής ρήτρας. Τα δικαιώματα των άλλων, τα χρηστά ήθη, η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος αποτελούν τις βασικές εκφάνσεις της γενικής κοινωνικής ρήτρας και εφαρμόζονται σε όλα τα μερικότερα θεμελιώδη δικαιώματα, γ)τέλος, υπάρχουν ειδικές ρήτρες στις ειδικές διατάξεις, οι συνταγματικές εξειδικεύσεις της γενικής κοινωνικής ρήτρας. Αυτές εφαρμόζονται μόνο για τα δικαιώματα για τα οποία προβλέπονται.

4.3. ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 5 § 1 Σ

Το άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος ορίζει: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας. Εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

4.3.α. Το Σύνταγμα

Είναι, πράγματι, αυτονόητο το ότι η ανάπτυξη της προσωπικότητας, επομένως η άσκηση οποιουδήποτε συνταγματικού δικαιώματος, οφείλει να μην παραβιάζει το Σύνταγμα. Οι διατάξεις του, ως σύνολο, αποτελούν γενική οριοθέτηση στην άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος. Η κατοχύρωση της ελευθερίας δεν παρέχει εξουσία παραβίασης των συνταγματικών διατάξεων. Οι διατάξεις αυτές, θέτουν ένα ευρύτερο πλαίσιο, μέσα στο οποίο πρέπει να ασκούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Γι' αυτό η ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων που αφορούν στα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να γίνεται σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες διατάξεις του Συντάγματος.

Συμπερασματικά, η αναγωγή του Συντάγματος σε γενική οριοθέτηση της άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, θα υπήρχε έστω και αν το Σύνταγμα δεν την ανέγραφε ρητά στο άρθρο 5 § 1 Σ. Προκύπτει άλλωστε, και από τη γενική υποχρέωση σεβασμού του Συντάγματος, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 120 § 2. Ο συντακτικός νομοθέτης δεν περιέχει επιφύλαξη νόμου, ώστε να μπορεί ο κοινός νομοθέτης γενικά και αόριστα επικαλούμενος το Σύνταγμα και όχι συγκεκριμένες διατάξεις, να θεσπίσει νέες οριοθετήσεις ή περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η γενική νομοθετική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη υπάγεται κι αυτή στο Σύνταγμα και δεσμεύεται από κάθε διάταξή του. Το αποτέλεσμα της νομοθετικής εργασίας ελέγχεται ως προς τη συμφωνία του προς το Σύνταγμα.

4.3.β. Τα δικαιώματα των άλλων

Ο συντακτικός νομοθέτης, θεσπίζοντας ως γενική οριοθέτηση «τα δικαιώματα των άλλων» εννοεί κυρίως, αλλά όχι μόνο, τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των άλλων φορέων. Όπως, και το Σύνταγμα και η οριοθέτηση αυτή είναι περίπου αυτονόητη, ειδικά από τη στιγμή που, κατά κάποιο τρόπο, περιέχεται στην πρώτη οριοθέτηση του άρθρου 5 § 1 Σ (περιέχονται τα δικαιώματα των άλλων στο Σύνταγμα και κατοχυρώνονται). Και αυτή η οριοθέτηση θα υπήρχε, έστω και αν δεν ήταν ρητά αναγραφόμενη στη διάταξη αυτή. Η άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος – πολιτικού, κοινωνικού, οικονομικού – δεν επιτρέπεται εφόσον προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Η ελευθερία δράσης του

ατόμου στην κοινωνία οριοθετείται απ' τα δικαιώματα των άλλων, είτε τα συνταγματικά, είτε τα προβλεπόμενα απ' την κοινή νομοθεσία. Η συνταγματική αυτή οριοθέτηση αποτελεί ρητή αναγνώριση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κατά τη δράση του το άτομο οφείλει να μην παραβιάζει (να σέβεται) την ανθρώπινη αξία και τις συνταγματικές εξειδικεύσεις της.

4.3.γ. Τα χρηστά ήθη

Οι προηγούμενες οριοθετήσεις έχουν γενικό χαρακτήρα και όπως παρατηρήθηκε θεωρούνται σχεδόν αυτονόητες. Περισσότερη, λοιπόν, σημασία έχει το ερώτημα αν τα χρηστά ήθη αποτελούν οριοθέτηση μόνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ή οποιουδήποτε θεμελιώδους δικαιώματος (στο πεδίο των χρηστών ηθών θα διατυπωθούν και οι σοβαρότερες αντιρρήσεις για τη γενικότητα της εφαρμογής τους, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω). Το ερώτημα αυτό δεν αφορά βέβαια, τα θεμελιώδη δικαιώματα που ρητά περιέχουν αυτή την οριοθέτηση, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα άσκησης της θρησκευτικής λατρείας (άρ. 13 § 2 εδ. β' Σ). Τα χρηστά ήθη, ως γενική ρήτρα, συντρέχει με τις ειδικές και δεν αποκλείεται από αυτές, όπως συμβαίνει στις ανάλογες περιπτώσεις που υπάγονται στο ρυθμιστικό πεδίο του ΑΚ. Η «ηθικοποίηση» του δικαίου, απαιτεί τη σχετικοποίηση του περιεχομένου και την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με τα χρηστά ήθη. Στη σύγχρονη εποχή, μπορεί χωρίς αμφιβολία να υποστηριχθεί, ότι κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των συνταγματικών δικαιωμάτων που την εξειδικεύουν, έρχεται σε αντίθεση προς τα χρηστά ήθη. Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αποσκοπεί στην αποτροπή κάθε ανήθικης άσκησης δικαιώματος. Η ρήτρα των χρηστών ηθών δεν αποτελεί, κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη, δίαυλο εισαγωγής ασφυκτικών νομοθετικών περιορισμών «εν ονόματι των χρηστών ηθών». Αν και δεν υπάρχει ειδική επιφύλαξη νόμου, μερικότερες πτυχές, εννοιολογικές, των χρηστών ηθών υπάγονται αναμφισβήτητα στη γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη.

4.4. ΑΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΗΣ ΤΡΑΙΔΙΚΗΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡ 5 § 1 Σ (εντοπισμός του προβλήματος ως προς τα «ανεπιφύλακτα» δικαιώματα)

4.4.α. ΤΣΑΤΣΟΣ

Ο Τσάτσος μελετά το ζήτημα της εφαρμογής των γενικών οριοθετικών ρητρών προς τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα, εκείνα δηλαδή που ούτε άμεσα περιορίζονται από το Σύνταγμα, ούτε νομοθετικά προβλέπεται ο περιορισμός τους. Τέτοια, μεταξύ άλλων, είναι και τα εξής:

α) Το άρθρο 2 § 1: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας».

β) Το άρθρο 4 § 1: «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου», και §§ 2, 5 του ίδιου άρθρου.

γ) Το άρθρο 5 § 2: «Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας».

δ) Το άρθρο 7 § 3 εδ. 1: «Η γενική δήμευση απαγορεύεται».

ε) Το άρθρο 7 § 3 εδ. 2: «Θανατική ποινή για πολιτικά εγκλήματα δεν επιβάλλεται, εκτός αν είναι σύνθετα».

στ) Το άρθρο 13: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη».

Σύμφωνα με τον Τσάτσο, η παρέμβαση του Συντάγματος ή των νόμων στο χώρο της ελευθερίας είναι νοητή μόνο όταν ο άνθρωπος εκδηλώνει τη βούλησή του με εξωτερικές ενέργειες, όταν κινείται στο *forum externum*. Αντίθετα, ο στοχασμός του, η σκέψη του, η συνείδησή του, δεν είναι νοητά αντικείμενα περιοριστικών κανόνων. Έτσι, π.χ. η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δεν είναι από τη φύση της περιορίσιμη. Τέτοιες περιπτώσεις, αποτελούν κατ' αρχήν, απόλυτα δικαιώματα, δικαιώματα δηλαδή ανεπίδεκτα επιφυλάξεων. Η φύση τους ως απολύτων, όμως, δεν τα κάνει να μην κινδυνεύουν από ιδεολογικούς ή ψυχολογικούς καταναγκασμούς, από παρεμβάσεις δηλαδή της εξουσίας στη διαδικασία διαμόρφωσης της συνείδησης, του φρονήματος, του στοχασμού. Γι' αυτό και η καταγραφή τους στο Σύνταγμα δεν αποτελεί πλεονασμό. Ωστόσο, η παραπέρα ανάλυση που επιχειρεί ο Τσάτσο, αναφέρεται στα δικαιώματα που κατοχυρώνουν την ανθρώπινη ελευθερία στο *forum externum*. Αναρωτιέται αν αυτά τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα έχουν πραγματικά απόλυτη ισχύ. Τι θα συμβεί, δηλαδή, αν σε μια συγκεκριμένη περίπτωση η επίκληση και εφαρμογή ενός τέτοιου δικαιώματος έρθει σε σύγκρουση είτε με θεμελιώδη δικαιώματα άλλων, είτε με το γενικό κοινωνικό ή δημόσιο συμφέρον; Ο Τσάτσο, ακολούθως, παραθέτει ο ίδιος τις διάφορες θεωρίες αντιμετώπισης των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων, εργασία μέσα από την οποία καταδεικνύεται τόσο η δική του όσο και αυτή των άλλων αντιμετώπιση επί του θέματος.

Η γερμανική θεωρία και η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, αντιμετωπίζουν το πρόβλημα των «ανεπιφύλακτων» θεμελιωδών δικαιωμάτων με τη θεωρητική κατασκευή των «σύμφυτων» ή «εγγενών» περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κατά τη θεωρία αυτή, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν υπόκεινται μόνο στους ρητά θεσπισμένους περιορισμούς, αλλά και σε άλλους που προκύπτουν «από τη φύση τους» και πάντως από την αρχή του σεβασμού των δικαιωμάτων των τρίτων και του κοινωνικού και του δημόσιου συμφέροντος. Η διαπίστωσή τους ανατίθενται στον ερμηνευτή. Έχουν προταθεί τρία διαφορετικά κριτήρια για την ερμηνευτική διάγνωση των εγγενών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων: α) Κατά μια άποψη – π.χ. Th. Maunz, G. Dürig, R. Herzog, R. Scholz: κριτήρια των εγγενών περιορισμών είναι οι γενικοί περιορισμοί της ελευθερίας, κατά το άρθρο 2 § 1 του θεμελιώδους Νόμου της Βόννης (:δικαιώματα τρίτων, συνταγματική τάξη και κανόνες ηθικής), το αντίστοιχο δηλαδή του άρθρου 5 § 1 του Ελληνικού Συντάγματος, β) κατά μια δεύτερη άποψη – π.χ. K.A. Betterman – πιο αυστηρή απ' την προηγούμενη, κριτήρια των εγγενών περιορισμών είναι τα δικαιώματα των τρίτων, ο ηθικός νόμος, η απαγόρευση κατάχρησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η αρχή της μη διακινδύνευσης, η όχληση, η κοινωνική ειρήνη και οι γενικοί νόμοι. Η θεωρία αυτή «κατάλληλα» εφαρμοζόμενη, οδηγεί σε επικίνδυνη συρρίκνωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, γ) μια τρίτη άποψη, δέχεται μόνο τους γενικούς νόμους (Ποινικός, Αστικός Κώδικας) ως κριτήριο αποδοχής εγγενών περιορισμών.

Καμία από τις τρεις απόψεις, που μόλις εκθέσαμε, δεν επικράτησε στη Γερμανία, καθώς καμία δεν προτείνει ένα ασφαλές κριτήριο διαπίστωσης εγγενών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι κυρίως η νομολογία κλίνει προς την άποψη πως ο εγγενής περιορισμός είναι διαπιστώσιμος όχι γενικά, αλλά σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εφαρμογής μιας συγκεκριμένης συνταγματικής διάταξης. Οι εξής δύο περιπτώσεις από τη γερμανική νομολογία είναι ενδεικτικές για το πώς αντιμετωπίζεται το θέμα στην καθημερινή νομική πρακτική.

αα) Έγινε δεκτό πως η ασήμαντη προσβολή του δικαιώματος για εύλογη αιτία επιτρέπεται. Έτσι, κρίθηκε απ' το Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο – απόφαση της 25ης Ιουλίου 1972 – πως η απόφαση του Υπουργείου Άμυνας, που επέβαλε την κοπή των μαλλιών στους στρατιώτες, αποτελεί θεμιτό περιορισμό της αρχής της σωματικής ακεραιότητας, διότι ανταποκρίνεται σε εγγενή περιορισμό του θεμελιώδους αυτού δικαιώματος.

ββ) Έγινε επίσης δεκτό, πως η ελευθερία της τέχνης δεν καλύπτει την περίπτωση κινηματογραφικού έργου που λόγω περιεχομένου μπορεί να κλονίσει την έννομη τάξη. Η διαφύλαξη της έννομης τάξης είναι αγαθό, η προστασία του οποίου θεμελιώνει την αναγνώριση εγγενούς περιορισμού του θεμελιώδους δικαιώματος της ελευθερίας της τέχνης.

Ο Τσάτσος θεωρεί την κατασκευή των εγγενών περιορισμών επικίνδυνο μέσο στα χέρια του εφαρμοστή του Συνταγματικού Δικαίου, ικανό να παραποιήσει το νόημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Εγγενείς περιορισμοί είναι ασυμβίβαστοι με τη λογική των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως τα ρυθμίζει το Σύνταγμα τόσο στην Ελλάδα, όσο και στη Γερμανία. Έτσι η θεωρία των εγγενών περιορισμών δε μας δίνει λύση στο πρόβλημα των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων. Το ερώτημα για τον Τσάτσο παραμένει: πώς αντιμετωπίζεται η σύγκρουση τέτοιων δικαιωμάτων με δικαιώματα τρίτων ή με το γενικό συμφέρον;

Όσον αφορά τη σύγκρουση με το συνταγματικό δικαίωμα ενός τρίτου, αυτή κατά τον Τσάτσο, λύνεται με τους κανόνες για τη σύγκρουση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ειδικότερα με τη μέθοδο της συγκεκριμένης στάθμισης των συγκρουόμενων αγαθών. Μένει, λοιπόν, το δεύτερο ερώτημα, της σύγκρουσης ενός ανεπιφύλακτου δικαιώματος με το γενικό κοινωνικό ή δημόσιο συμφέρον. Ως προς ορισμένα από τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα, ορίζεται ότι δεν νοείται σύγκρουσή τους με το γενικό δημόσιο ή κοινωνικό συμφέρον. Ως προς τα άλλα, για να προσεγγίσουμε το ζήτημα, πρέπει να εκκινήσουμε από την ερμηνευτική αρχή ότι ο συντακτικός νομοθέτης δεν μπορεί να είχε θελήσει με τη θέσπιση ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων να αναιρέσει τη βασική ισορροπία που στηρίζει την έννομη τάξη, δηλαδή την ισορροπία μεταξύ της προστασίας των ατομικών ή ειδικών συμφερόντων και της προστασίας του συμφέροντος του δημόσιου ή του κοινωνικού συνόλου. Βασικό είναι το άρθρο 25 § 1, όπου αποσαφηνίζεται η απόσταση που παίρνει το Σύνταγμα από μια ατομοκεντρική αντίληψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συνακόλουθα ο ρητός κοινωνικός του προσανατολισμός. Ουσιαστικά, το πρόβλημα των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων επιλύεται μέσω της συστηματικής ερμηνείας των σχετικών συνταγματικών διατάξεων.

4.4.β. ΡΑΪΚΟΣ

Ο Ράικος θέτει ρητά το ζήτημα αν οι ρήτρες του άρ. 5 § 1 του Συντάγματος ισχύουν και για τα άλλα ατομικά δικαιώματα. Θεωρεί αμέσως αυτονόητους τους περιορισμούς των «δικαιωμάτων των άλλων» και του «Συντάγματος» και για τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, κάνοντας αναφορά στο θεμελιώδη Νόμο της Βόννης (άρθρο 2 § 1) και στο ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 5 § 1). Για το Ράικο, η αναφορά στο άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος των δικαιωμάτων των άλλων και του ίδιου του Συντάγματος έχει απλώς αναγνωριστική σημασία. Έτσι, το ζήτημα περιορίζεται στην ισχύ του περιορισμού των χρηστών ηθών για τα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα που δεν κατοχυρώνονται με τον περιορισμό αυτό. Πρέπει να τονιστεί, ότι παρόλο που ο Ράικος θεωρεί αυτονόητους τους

δύο πρώτους περιορισμούς του άρθρου 5 § 1 Σ, δεν συμφωνεί με την κατασκευή της γενικής εφαρμογής του άρθρου 5 § 1 σε όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Δεν προσφεύγει στο άρθρο αυτό για να στηρίξει το αυτονόητο των περιορισμών.

Απορρίπτει την έμμεση εφαρμογή των περιορισμών και στα άλλα δικαιώματα, ενόψει της αμφίβολης σχέσης της διάταξης του άρθρου 2 § 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης και άρ. 5 § 1 του ελληνικού Συντάγματος, ως γενικής απέναντι στις άλλες ειδικές διατάξεις. Η αντίθετη γνώμη θέτει υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών και εκείνα τα δικαιώματα που δεν την περιλαμβάνουν και έτσι, τα σχετικοποιεί, πράγμα που δε θέλησε ο συντακτικός νομοθέτης. Υπέρ της γνώμης του, ο Ράικος επιστρατεύει και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρου 13 § 2 εδ. β' Σ που περιέχει την επιφύλαξη των χρηστών ηθών όσον αφορά την ελευθερία της λατρείας.

4.4.γ. MANGOLDT – KLEIN – DÜRIG

Οι H.v.Mangoldt – Fr Klein υποστηρίζουν την άμεση εφαρμογή των τριών συνταγματικών περιορισμών της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας σε όλες τις επιμέρους ατομικές ελευθερίες, εφόσον και καθόσον αυτές δεν καθιερώνονται με τους ίδιους ή άλλους ειδικούς περιορισμούς. (Στην περίπτωση των θεωρητικών αυτών του δικαίου, δεν έχουμε βέβαια άρνηση του γενικού χαρακτήρα της τριαδικής οριοθέτησης του άρθρου 5 § 1 Σ – το αντίθετο – ωστόσο, συστηματικά εντάσσουμε τις απόψεις τους εδώ, καθώς τελικά απορρίφθηκαν από άλλους ερμηνευτές του Θεμελιώδους Νόμου). Κατά τη γνώμη τους, οι εν λόγω περιορισμοί είναι γενικοί άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί.

Ο Dürig υποστηρίζει την έμμεση εφαρμογή (ανάλογη) των περιορισμών στις ειδικές ατομικές ελευθερίες. Θεωρεί τους περιορισμούς της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ως «συνταγματική επιφύλαξη για την ερμηνεία ενυπαρχόντων περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι προεκτιθέμενες απόψεις, όπως προαναφέρθηκε, και ιδίως η άποψη περί της άμεσης εφαρμογής των περιορισμών του άρ. 2 § 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης σε όλες τις ατομικές ελευθερίες, απορρίφθηκαν από θεωρητικούς και τη νομολογία του ΟΣΔ (και πάλι με τη δικαιολογία της γενικής διάταξης απέναντι στις άλλες ειδικές, καθώς και του επιχειρήματος a contrario).

4.5. ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Το τελευταίο άρθρο του Μέρους (B') «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα του Συντάγματος είναι αξιοσημείωτο υπό δύο κυρίως απόψεις. Πρώτον, γιατί μεταχειρίζεται την έκφραση «δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου», αναφερόμενο προφανώς σε όσα δικαιώματα οι προηγούμενες διατάξεις του ίδιου Μέρους αναγνωρίζουν. Και έπειτα, γιατί κλείνοντας αυτή την απαρίθμηση με τους τόσους περιορισμούς και εξαιρέσεις, επικαλύπτει όλα τα δικαιώματα με το γενικό «περιορισμό»: «Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται» (άρθρο 25 § 3 Σ). Η λακωνική αυτή διάταξη είναι ότι απέμεινε από μια διεξοδικότερη διατύπωση που το κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος (1974-5) πρότεινε και την οποία η μειοψηφία της Βουλής καταπολέμησε και τελικά δεν δέχθηκε ούτε υπό τη συντομευμένη μορφή. Η αρχή της απαγόρευσης καταχρήσεως των ατομικών δικαιωμάτων περιλήφθηκε στις Διεθνείς Διακηρύξεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) και το άρθρο 5 § 1 των

Διεθνών Συμφώνων για τα «ατομικά και πολιτικά δικαιώματα» και για τα «οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα» (1966). Εξάλλου, το άρθρο 17 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, επανέλαβε κατά βάση το άρθρο 30 της Παγκόσμιας Διακηρύξεως: «Καμία διάταξη της παρούσας Συμβάσεως μπορεί να ερμηνευθεί ότι παρέχει σ' ένα Κράτος, μια ομάδα ή ένα άτομο οποιοδήποτε δικαίωμα να προβαίνει σε ενέργεια ή πράξη που αποσκοπεί στην καταστροφή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στην παρούσα Σύμβαση».

Κατάχρηση δικαιώματος είναι η νομότυπη, πλην όμως υπερβολική και γι' αυτό ανεκτή από την έννομη τάξη, άσκηση δικαιώματος. Από τον συντακτικό νομοθέτη δεν ορίζεται η έννοια της κατάχρησης δικαιώματος. Δε συνιστά παράβαση των κανόνων δικαίου. Άλλωστε, και η χρησιμότητα της απαγορευτικής αυτής ρήτρας βρίσκεται ακριβώς στο ότι απαγορεύει συγκεκριμένη συμπεριφορά που όμως, δεν απαγορεύεται από άλλες διατάξεις.

Το στοιχείο της υπερβολής αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της κατάχρησης. Η υπερβολικότητα της κατάχρησης έχει βασικά ποιοτικό περιεχόμενο, χωρίς να αποκλείεται και ο ποσοτικός χαρακτήρας της. Ο χαρακτήρας της κατάχρησης ως υπερβολικής συμπεριφοράς είναι εκείνος που τη διαφοροποιεί και τη μετατρέπει από κατ' αρχήν νόμιμη, σε τελικά παράνομη συμπεριφορά. Η κατάχρηση είναι σε τέτοιο βαθμό υπερβολική συμπεριφορά, ώστε πλέον, δεν είναι ανεκτή απ' την έννομη τάξη. Απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος στο πλαίσιο των σχέσεων κράτους – πολιτών, αλλά και στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων. Το Σύνταγμα θέτει αντικειμενικό κανόνα δικαίου που ισχύει στη συνολική έννομη τάξη. Απαγορεύεται η κατάχρηση του δικαιώματος, με την ευρύτερη έννοια της εξουσίας. Απαγορεύει επομένως το Σύνταγμα και την κατάχρηση εξουσίας. Η καταχρηστική συμπεριφορά, ως αντισυνταγματική, απαγορεύεται απ' το άρθρο 25, είτε προέρχεται από φορείς θεμελιωδών δικαιωμάτων, είτε προέρχεται από φορείς δημόσιας εξουσίας.

Η κατάχρηση συνιστά υπερβολική, και ως εκ τούτου «κακή χρήση». Περιέχει στις περισσότερες περιπτώσεις και το στοιχείο της εκμετάλλευσης. «Κύριο κριτήριο καθορισμού της έννοιας της καταχρηστικής ασκήσεως ενός ατομικού δικαιώματος, θα πρέπει να είναι η άσκησή του προφανώς για σκοπό άλλο, παρά για εκείνο για τον οποίο κατοχυρώνεται». Ο εννοιολογικός, λοιπόν, καθορισμός της κατάχρησης δικαιώματος, επιδιώκεται κυρίως σε συνάρτηση με δύο σκοπούς, αφενός με το σκοπό του δικαιώματος – δηλαδή το σκοπό για τον οποίο παρέχεται το δικαίωμα, επομένως το σκοπό του νόμου – και αφετέρου, το σκοπό για τον οποίο ασκείται το δικαίωμα από τον φορέα του. Όταν ο σκοπός του νομοθέτη και ο σκοπός του φορέα συμπίπτουν, τότε υπάρχει ομαλή, μη καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος. Κατάχρηση εμφανίζεται από τη στιγμή που οι σκοποί αυτοί δίστανται. Συγκεκριμένα, καταχρηστική πρέπει να θεωρείται η άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος κυρίως όταν αποβλέπει προφανώς στη βίαιη ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος ή στην υπονόμευση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Χώρας ή την προσβολή της αξιοπρέπειας και ιδίως των ατομικών δικαιωμάτων άλλου ή άλλων προσώπων. Το άρθρο 18 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης θεωρεί ως κατάχρηση, την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που υπονομεύει την ελεύθερη δημοκρατική συνταγματική τάξη.

Για τη διάταξη του άρθρου 25 § 3, δεν γεννάται αμφιβολία ότι εισάγει γενικό περιορισμό, γενική οριοθέτηση, που αφορά όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Αυτό προκύπτει και απ' αυτή την ίδια τη θέση της διάταξης, καθόσον είναι τοποθετημένη στο

τέλος του αναφερομένου στα θεμελιώδη δικαιώματα τμήματος. Η γενική αυτή αρχή αναφέρεται σε όλα τα δικαιώματα, και δημόσια και ιδιωτικά. Η αντίστοιχη διάταξη του κοινού δικαίου, η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, αποτελεί εξειδίκευση της ιεραρχικής ανώτερης διάταξης. Ενόψει της ενότητας της έννομης τάξης, όχι απλά επιτρέπεται, αλλά επιβάλλεται η ταυτόχρονη εφαρμογή της διάταξης αυτής του ΑΚ και η χρησιμοποίηση των κριτηρίων που θέτει. Ο Ράικος υποστηρίζει την ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 281 του Αστικού Κώδικα. Υποστηρίζει την άποψη ότι η διάταξη περιέχει μια γενική αρχή του δικαίου και γι' αυτό εφαρμόζεται άμεσα στο δημόσιο δίκαιο, στην περίπτωση που αυτό δεν την καθιερώνει. Καταλήγει, λοιπόν, στο ίδιο συμπέρασμα με διαφορετική αιτιολογία. Αντίθετα, ο Μάνεσης αντιτίθεται στην ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ, βασιζόμενος στο διαδισμό του δικαίου. Ισχυρίζεται ότι πρόκειται περί εντελώς «ανόμοιων περιπτώσεων»: η διάταξη του ΑΚ αποβλέπει στην προστασία ιδιωτικών συμφερόντων (ιδίως περιουσιακών) από την καταχρηστική άσκηση άλλων, επίσης ιδιωτικών δικαιωμάτων. Αντίστροφα, η διάταξη του άρθρου 25 § 3 Σ αποσκοπεί στην προστασία των εξουσιαζομένων από την κρατική εξουσία.

Η διάταξη του 25 § 3 έχει επικριθεί από ορισμένους συγγραφείς οι οποίοι προσπάθησαν να αποδείξουν ότι δεν έχει καμία νομική σημασία. Ο Βεγλερής διατυπώνει: «... η § 3 του άρθρου 25 είναι μια ιδιόρρυθμη *lex imperfecta* που δεν μπορεί να έχει νομοθετική ή άλλη απόδοση, χωρίς κίνδυνο να γίνει δυνητική κάθε συνταγματική εγγύηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και να αχρηστευθεί, ευκαιρίας διδομένης η πολυτέλεια της συνταγματικής ή όχι της νομοθετικής ασχολίας με την αναγνώριση τέτοιων δικαιωμάτων». Ο Ράικος δεν μπορεί να δεχτεί αυτή τη γνώμη, καθώς το Σύνταγμα δεν περιέχει «ατελείς» διατάξεις. Όλες οι διατάξεις του, και ιδίως αυτές περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, θεσπίζουν κατ' αρχήν επιτακτικούς κανόνες δικαίου άμεσης ισχύος. Ο συντακτικός νομοθέτης κατέλειπε στη νομοθετική εξουσία τον καθορισμό των κυρώσεων της καταχρηστικής ασκήσεως των ατομικών δικαιωμάτων. Επιτρέπεται η νομοθετική καθιέρωση, όχι μόνο ποινικών αλλά και άλλων κυρώσεων και προστατεύει η διάταξη όχι μόνον την κρατική εξουσία αλλά και τα ατομικά δικαιώματα κάθε προσώπου. Εξάλλου, η επίμαχη εξουσία του κοινού νομοθέτη δεν αποκλείεται από τη διάταξη του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' του Συντάγματος, γιατί δεν μπορεί να θεωρηθεί περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων η νομοθετική απειλή κυρώσεων για το σεβασμό της συνταγματικής απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης αυτών. Τα δικαστικά και διοικητικά όργανα οφείλουν να εφαρμόζουν άμεσα τη συνταγματική διάταξη και να συνάγουν όλες τις έννομες συνέπειες στην περίπτωση παραβιάσεώς της. Η διάταξη είναι εκτελεστή από μόνη της. Και για τον Δημητρόπουλο, σημασία έχει το αντικειμενικό νόημα του Συντάγματος. Έστω, λοιπόν, και αν γίνει δεκτό, ότι η απάλειψη της σχετικής με τις ποινικές κυρώσεις διάταξης κατά τις εργασίες του Συντάγματος, εκφράζει μια συγκεκριμένη απόφαση του συντακτικού νομοθέτη, εκείνο που έχει σημασία, είναι ότι το Σύνταγμα συμπεριέλαβε την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, ως συμπεριφορά την οποία αποδοκιμάζει και απαγορεύει. Τίποτα, επομένως, δεν εμποδίζει τον κοινό νομοθέτη να εισάγει ποινικές κυρώσεις της αποδοκιμαζόμενης αυτής συμπεριφοράς.

4.6. ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ / ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ / ΔΗΜΟΣΙΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ

Στον κύκλο της προβληματικής των γενικών οριοθετήσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ανήκει και το γενικό ή κοινωνικό ή δημόσιο συμφέρον. Τη βάση για την

ορθή αντιμετώπιση του θέματος, σημειώνεται εξαρχής ότι αποτελεί όχι η αντίθεση, αλλά ο συγκερασμός «δημοσίου» και «ιδιωτικού» συμφέροντος.

Η παραδοσιακή νομική θεωρία επηρεασμένη απ' τα ανύπαρκτα πλέον συνταγματικά πρότυπα του κράτους αποχής και του μεμονωμένου ατόμου, διακρίνει αντιθετικά ανάμεσα στο γενικό και στο ατομικό συμφέρον. Αγνοεί ότι το σύγχρονο κράτος έχει ανάξει σε στόχους τους σκοπούς, που κατά παλαιότερες αντιλήψεις ήταν «ιδιωτικές υποθέσεις». Το προσωπικό συμφέρον, η ευημερία του ατόμου, οφείλει κατά το Σύνταγμα να αποτελεί βασική επιδίωξη του σύγχρονου δημοκρατικού κοινωνικού κράτους.

Ταυτόχρονα, η ατομική ή ιδιωτική δραστηριότητα στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό χώρο, δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται πέρα από τους σκοπούς που θέτει το ίδιο το Σύνταγμα. Ο συγκερασμός αυτός κοινού και προσωπικών συμφερόντων αποτελεί βασική αρχή της νέας ελληνικής συνταγματικής τάξης. Κατά το άρθρο 25 § 2 Σ η αναγνώριση και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγματοποίηση της κοινωνικής προόδου. Αλλά, επίσης, κατά το άρθρο 106 § 2, η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας. Στη σύγχρονη εποχή, το κοινό συμφέρον δεν είναι αντίθετο, αλλά περιλαμβάνει τα προσωπικά συμφέροντα. Ο κοινωνικός άνθρωπος οφείλει να επιδιώκει την ικανοποίηση των συμφερόντων του, στο πλαίσιο του γενικού συμφέροντος, αλλιώς βρίσκεται έξω από το πλαίσιο της νομιμότητας.

Στο Σύνταγμα, δεν περιλαμβάνεται κάποια γενική ρήτρα «υπέρ του δημοσίου συμφέροντος», υπεράνω και ανεξάρτητα απ' τα προσωπικά συμφέροντα όλων, μπροστά στην οποία θα έπρεπε να υποχωρήσουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών. Ο συντακτικός νομοθέτης αντιλαμβάνεται το δημόσιο συμφέρον ως γενικό, ως τη σύνθεση δηλαδή των συμφερόντων των φορέων των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αντίθετα προς τη ρητή συνταγματική κατοχύρωση των άλλων γενικών οριοθετήσεων (άρθρα 5 § 1, 25 § 3 Σ), δεν προβλέπεται στο Σύνταγμα ως γενική οριοθέτηση «το δημόσιο συμφέρον», διότι ακριβώς δημόσιο συμφέρον συνιστά η άσκηση κάθε θεμελιώδους δικαιώματος. Δεν είναι επομένως, δυνατός ο νομοθετικός περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εν ονόματι του γενικού συμφέροντος, εφόσον δε βασίζεται σε ειδική συνταγματική διάταξη. Κατά το Σύνταγμα, το γενικό συμφέρον τίθεται ως όριο, μόνον εφόσον πρόκειται για την άσκηση οικονομικών δικαιωμάτων, όπως προκύπτει από τα άρθρα 106 και 17.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συνταγματικά θεμελιώδη δικαιώματα, μέσα από την πορεία της εξέλιξης και ισχυροποίησής τους, όπως δηλαδή αυτά διαμορφώθηκαν με τη μεταβολή της ατομιστικής έννομης τάξης σε έννομη τάξη του κοινωνικού ανθρωπισμού, αποδεικνύεται ότι αποτελούν σημαντικότερη κατάκτηση του σύγχρονου κοινωνικού ανθρώπου, καθοριστική για την αποτελεσματική άσκηση της οιασδήποτε δραστηριότητάς του μέσα στον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό χώρο. Εξαιτίας αυτής ακριβώς της σπουδαιότητάς τους για τη λειτουργική διεξαγωγή της ζωής, αποτέλεσαν τα συνταγματικά δικαιώματα και συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο έριδος μεταξύ των θεωρητικών της νομικής επιστήμης και πεδίο σύγκρουσης των αντιμαχόμενων απόψεων, όσον αφορά τον καθορισμό και τον περιορισμό τους με συγκεκριμένα κριτήρια. Όπως

αποδείχθηκε από την προηγηθείσα ανάλυση, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι παρά τον αποδεκτό χαρακτηρισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως «ελευθερίες», οι ελευθερίες αυτές δεν είναι απεριόριστες, ανεξέλεγκτες και ασαφείς ως προς τα όριά τους. Είναι κοινά αποδεκτό, ότι καθορίζονται και περιορίζονται με ορισμένα κριτήρια. Παρ' όλη τη σύγκυση μεταξύ οριοθετήσεων και περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η υιοθέτηση του ξεκάθਾਰου διαχωρισμού των δύο βοηθά σημαντικά τη νομική εργασία στο κρίσιμο αυτό πεδίο και έχει μεγάλη πρακτική σπουδαιότητα. Όπως, ήδη, αναφέρθηκε, οι οριοθετήσεις αποτελούν καθορισμό, και όχι συρρίκνωση του δικαιώματος όπως οι περιορισμοί, έχουν εφαρμογή κατ' αρχήν στο πεδίο των γενικών σχέσεων – σε αντίθεση με τους περιορισμούς, που μέσω της θεσμικής εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων κρίνονται ως προς τη φύση τους ως «απλώς περιορισμών» ή ως «προσβολών», στα πλαίσια των ειδικών σχέσεων – και η διατύπωσή τους δε χρήζει απαραίτητως συνταγματικής πρόβλεψης, αλλά ανήκει στη γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του νομοθέτη.

Ειδικά, όσον αφορά τις γενικές οριοθετήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, φάνηκε από την ανάπτυξη στην οικεία θεματική ενότητα, ότι η δυσπιστία ως προς την εφαρμογή τους σε όλα τα δικαιώματα (δηλαδή, και σε αυτά ακόμα για τα οποία δεν προβλέπεται ειδικά) δεν φαίνεται εύλογη και η επιχειρηματολογία που παρατίθεται δεν πείθει. Το αυτονόητο των «περιορισμών» του «Συντάγματος» και των «δικαιωμάτων των άλλων» γίνεται αποδεκτό από όλους, ωστόσο, για την ταυτότητα του λόγου, η απάντηση δεν μπορεί παρά να είναι ενιαία και για την τρίτη οριοθετική ρήτρα του άρθρου 5 § 1 Σ, τα «χρηστά ήθη» (λόγω και της ηθικοποίησης του δικαίου στη σύγχρονη εποχή). Η νομολογία του ΣτΕ συμπράττει και βοηθά σημαντικά προς την ορθή αυτή κατεύθυνση, ακολουθώντας την άποψη ότι αφού όλα τα κατ' ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν ειδικές εφαρμογές του άρ. 5 § 1 Σ, οι γενικές οριοθετικές ρήτρες που θέτει η διάταξη αυτή, ισχύουν και για κάθε άλλο δικαίωμα. Λιγότερο προβληματική εμφανίζεται η γενική εφαρμογή της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος του άρθρου 25 § 3 καθώς και η κοινωνική οριοθέτηση του άρθρου 25 § 2, κυρίως λόγω της θέσης τους στο τέλος του Μέρους, του αναφερομένου στα θεμελιώδη δικαιώματα.

Εν κατακλείδι, μπορούμε να παραδεχτούμε ότι το ζήτημα της εφαρμογής των γενικών οριοθετικών ρητρών, αποτελεί ζήτημα ουσιαστικό που δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό, προς την κατεύθυνση δηλαδή της απόρριψής του. Οι γενικές οριοθετικές ρήτρες είναι παράγοντες διαμόρφωσης του γενικού περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων και του τρόπου άσκησής τους και όχι αιτία ελάττωσης του γενικού αμυντικού τους περιεχομένου. Αποτελούν θεμελιώδεις κανόνες της συνολικής έννομης τάξης. Αυτό δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

651/1957 ΑΠ, ΝοΒ 1958, σ. 436, Η υπόθεση του συνταξιούχου μεταλλευτή – 794/1976 ΑΠ, ΤοΣ 1977, σ. 173, Η δολοφονία του Ρ.Ουέλς – 268/1977 ΕφΑθ, ΤοΣ 1977, σ. 338, Η υπόθεση των διανομέων – 4592/1977 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1978, Υπόθεση Χερσονήσου Αναλήψεως – Κανονίου – 17/1978 ΑΠ, ΝοΒ 1978, σ. 1223, Η υπόθεση των υποθηκοφυλάκων Πάτρας – 960/1978 ΣτΕ (Ολομ.), ΤοΣ 1978, σ. 357, Προσβολή Κανονισμού Ιεράς Συνόδου – 172/1979 Εφ. Θεσ/νίκης, ΤοΣ 1980, σ. 417, Προσαγωγή

πιστοποιητικού Οικονομικού Εφόρου – 863/1979 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΕΕΔ 38 1979, σ. 868-870, Η υπόθεση του ΟΣΕ – 2395/1979 ΜπρΠειρ, ΝοΒ 1980, σ. 569, Η υπόθεση του Χαλυβουργείου Ελευσίνας – 3113/1978 ΣτΕ (Τμ Γ'), Η υπόθεση του υποψηφίου αρχιτέκτονα – 3729/1979 ΜπρΘεσσαλ, ΕΕΔ 1979, σ. 820, Ασφ. μέτρα εναντίον απεργίας κατασκευαστή ελαστικών – 4875/1979 ΕφΑθ, ΤοΣ 1980, σ. 410, Απεργία καθηγητών μέσης εκπαίδευσης – 1740/1980 ΑΠ (Ολομ), ΕΕΔ 1981, σ. 209, Ανταπεργία εναντίον απεργίας μεταλλωρύχων – 30/1981 ΕφΔωδ., ΝοΒ 1982, σ. 481, Πώληση ακινήτου στη Ρόδο σε Ιταλό – 289/1981 ΑΠ, ΤοΣ 1982, σ. 63, Ομοιοεπαγγελματικά σωματεία «ιπτάμενοι συνοδοί» - «ιπτάμενοι φροντιστές» - 401/1981 Εφ.Πατρών, ΤοΣ 1982, σ. 256, Ομαδικές απολύσεις προσωπικού – 829/1981 ΑΠ, ΕΕΔ 1982, σ. 42, ομοίως, με 289/1981 ΑΠ – 1140/1981 ΕφΠειρ., ΤοΣ 1982, σ. 73, Απεργία λιμενικών – 2230/1981 ΕιρΑθ., ΤοΣ 1982, σ. 71, Απεργία υπαλλήλων «Κέντρου Ηλ.Υπ. Κοιν.Υπηρεσιών» - 2626/1981 ΕφΑθ., ΝοΒ 1982, σ. 253, Ομοιο-επαγγελματικά σωματεία οπτικών – 2904/1981 ΣτΕ (Τμ Α') ΝοΒ 1982, σ. 320, Υπόθεση Σχολής Λογιστών – ΙΚΑ – 25/1982 ΕφΘεσ., Αρμεν. 1983, σ. 15, Υπόθεση Συλλόγου Διδασκάλων ξένων γλωσσών ΑΕΙ – 522/1982 ΣτΕ (Τμ Α'), Υπόθεση εταιρίας Στακόρ – 562/1982 ΜπρΠειρ, ΝοΒ 1983, σ. 251, Υπόθεση απεργίας στην Αθηναϊκή Χαρτοποιία SOFTEX – 919/1983 ΜπρΑθ, ΤοΣ 1983, σ. 670, Υπόθεση απεργίας Λιθογράφων και Γραφικών Τεχνών περιοδικού τύπου – 920/1983 ΜπρΑθ., ΝοΒ 1983, σ. 549, Υπόθεση απεργίας – 221/1984 ΑΠ, Υπόθεση μίσθωσης καταστήματος στην κεντρική Λαχαναγορά Αθηνών – 1079/1984 ΑΠ (Τμ Δ'), Αρχείο Νομολογίας 1985, σ. 344, Μισθώσεις καταστημάτων Κεντρικής Λαχαναγοράς Αθηνών – 1332/1984 ΣτΕ (Τμ Α'), πρβλ. απόφαση 522/1982 ΣτΕ (Τμ Α') – 488/1985 ΕφΠειρ. ΤοΣ 1987, σ. 335, Υπόθεση Συλλόγου γονέων και κηδεμόνων Λυκ. Αίγινας – 4438/1985 ΣτΕ (Τμ Α'), ΤοΣ 1986, σ. 233, Η υπόθεση του ομογενούς εκ Τουρκίας – 4996/1986 Εφ.Αθ., Αρχείο Νομολογίας 1987, σ. 748, Παραχώρηση γεωργικών κλήρων του Αγροτικού Κώδικος – 33/1987 ΑΠ (Ολομ), ΝοΒ 1987, σ. 324, Η υπόθεση του απολυθέντος δικηγόρου – 194/1987 ΣτΕ (Τμ Γ'), Η υπόθεση του «άθεου» φοιτητή – 1958/1987 ΣτΕ (Τμ Δ'), Απαγόρευση εξόδου από τη χώρα σε οφειλέτη του Δημοσίου – 9607/1987 Μον.Πρ.Αθ., Ο τελευταίος πειρασμός – 2154/1988 ΣτΕ, ΤοΣ 1988, σ. 715, Αφορισμός των μελών του Ο.Δ.Ε.Π. (Το επίτιμο της ακοινωνησίας) – 17115/1988 Μον. Πρ. Αθ. ΕλλΔικ 1989, σ. 1375, Ο τελευταίος πειρασμός – 1966/1989 Τριμ.Διοικ. Πρωτ. Θεσ/νίκης, Διδικ Ι 1989, σ. 1357, Η υπόθεση της πολύτεκνης που διορίστηκε στην Τράπεζα – 2980/1989 ΣτΕ (Τμ Δ'), Η υπόθεση των ιδιοκτητών ταξί – 2565/1990 ΣτΕ (Τμ Δ'), Υπόθεση «ΞΥΛΟΠΑΝ» - 3254/1990 ΕφΑθην., ΝοΒ 1990, σ. 1177, Η υπόθεση της Γενικής Τράπεζας – 2805/1991 ΣτΕ (Τμ Α'), Υπόθεση «ΚΑΡΕΛΑΣ ΑΒΕΕ» - 1849/1992 ΣτΕ (Τμ Δ'), Υπόθεση «ΟΙΝΟΤΡΑΝΣ» - 1849/1992 ΣτΕ (Τμ Δ'), Υπόθεση «ΟΙΝΟΤΡΑΝΣ» - 1548/1993 ΣτΕ (Τμ Γ'), Η υπόθεση του συμβούλου – οικονομολόγου της Μ.Ε.Α. Βρυξελλών – 2465/1993 ΣτΕ (Τμ Α'), Η υπόθεση των συνταξιούχων του ΤΕΑΠΕΛ».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα,
Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου,
Τόμος III, Αθήνα 2004

Δημητρόπουλος Ανδρέας, Τα αμυντικά δικαιώματα του

ανθρώπου και η μεταβολή της
έννομης τάξης, 1981

Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ',
Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι,
Γενικό Μέρος, 1988

Ράικος Αθ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη
Δικαιώματα, 2ος τόμος, 2002

Βεγλερής Φ., Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του
ανθρώπου, 1982

Μάνεσης Αρ., Συνταγματικά Δικαιώματα α, ατομικές
ελευθερίες, 1982

Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά
Δικαιώματα Α', 1991

Βλάχος Γ., Η επιφύλαξη νόμου και τα θεμελιώδη
δικαιώματα στο ελληνικό Σύνταγμα
της 11ης Ιουνίου 1975, ΕΔΔ, 1982

Λέξεις κλειδιά

- Οριοθέτηση
- Περιορισμός
- Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος
- 5§1 Σ
- Ανεπιφύλακτα δικαιώματα
- Χρηστά ήθη